

Символіко-алегорична палітра творів іконописного мистецтва збірки художника-реставратора М. М. Бендюка

Народний іконопис як складова образотворчого мистецтва, розвиваючись паралельно з професійним, займає важливе місце серед різних проявів духовної культури українського народу. Творчість народних майстрів Волині займає помітне місце в українському мистецтві іконописних традицій. Сфера вивчення пам'яток народного іконопису є надзвичайно широкою, що свідчить про його непересічну цінність, глибину духовного світосприйняття українців, силу і мудрість вікових традицій. Пам'ятки минувшини, маючи багате художнє та смислове навантаження, є дуже вартісними і починають бути об'єктом зацікавлення мистецтвознавців та колекціонерів.

Актуальність дослідження полягає у створенні першої комплексної характеристики народних ікон зі збірки художника-реставратора Миколи Миколайовича Бендюка на основі аналізу їхніх особливостей та специфіки, які були подані в ілюстративному вигляді в альбомі Харвата О. та Бендюка М. під назвою „Культурна спадщина Рівненського краю” і які виступають джерелом до вивчення народного іконопису Волині.

У статті розглядається багата спадщина народної іконописної традиції Волині XVIII-XIX століть на прикладі творів невідомих народних майстрів, що були зібрані (придбані у Клубі колекціонерів у Києві та в так званих „антикварщиків”, тобто базарних перекупників) і відреставровані колекціонером та реставратором Миколою Бендюком. Виявлено унікальні та специфічні риси художньої майстерності описаних ікон, які, крім художньо-зображального, несуть ще й символіко-алегоричне навантаження.

В дослідженні подано опис лише невеликої частини образів зі збірки ікон М. М. Бендюка, що написані пензлем народних майстрів, імена яких, на жаль, не відомі. На прикладі розглянутих образів ми можемо не лише розглумачити специфіку та особливості народного іконопису XVIII-XIX століть, але й простежити ті чи інші елементи декору тогочасного суспільного ладу.

Ікони народних майстрів Волині XVIII-XIX століть, такі як „Святий Миколай, архімандрит, козак Мамай”, „Покрова з вибраними святими”, „Святий Юрій Змієборець”, „Свята Варвара”, „Свята Параскева” та інші, є унікальними за своєю специфікою та художньою майстерністю. Вони були зібрані та відреставровані мистецтвознавцем Миколою Бендюком і їх можна поділити на три групи: символіко-алегоричні ікони, ікони з

зображенням жінок-святих та воїнів. Однак, цей поділ досить умовний, оскільки всі ікони несуть певне символіко-алегоричне навантаження. Всі ікони, з якими доводилося працювати реставратору, крім художньо-зображального, несуть ще й смислове навантаження.

До суто символіко-алегоричних ікон збірки Миколи Бендюка можна віднести народні ікони „Святий Миколай, архімандрит, козак Мамай” (кін. XVIII – поч. XIX ст.), „Христос-виноградна лоза” кінця XVIII століття та „Покрова з вибраними святими” кінця XVIII – початку XIX століття, що вражають своїм символізмом.

Так, на іконі „Святий Миколай, архімандрит, козак Мамай” [11, 102] (полотно, олія, 93x69) зображено три постаті – святий Миколай, архімандрит та козак Мамай. Кожен персонаж має свій власний атрибут, що несе багате символічне навантаження. Святий Миколай, що серед усіх зображених виділяється найбільшою яскравістю, тримає в лівій руці Євангеліє червоного кольору, а правою благословляє. Руки архімандрита і козака Мамає згорнуті на грудях, наче під час молитви. Такий жест також можна трактувати як символ того, що ці дві постаті ніби визнають вищість святого. Архімандрит, будучи захисником бідного населення, зображений прикутим до стовпа. Це так званий архімандрит-стовпник. Про те, що це архімандрит найвищої схими, свідчить надпис над його головою. Козак Мамай, що є мандрівним воїном, також виступає захисником знедоленого люду. Миролюбний характер даної ікони проявляється в тому, що Мамай як воїн, зображений без зброї, а натомість тримає в руках бандуру. Від козаччини залишився лише „оселедець” на голові. За спиною козака зображена могила, увінчана хрестом, яка символізує руйнацію суспільства, що знаходиться в неволі.

Ікона багата на розмаїття використаних кольорів, що свідчать про оптимізм, миролюбність та добрі наміри зображуваних постатей. Одяг святого Миколая прописаний локальними кольорами – червоним, синім та зеленим. Червоний колір – це знак імператорського стану, вищості. Зелений символізує життєву силу. Синій же виступає символом неба як першооснови. Архімандрит одягнений в чорний одяг як символ суму та скорботи. Єдиний яскравий елемент одягу служителя церкви – це епітрахиль синього кольору з золотими хрестами як символ божественного світла. Козак Мамай одягнений в шубу та просту білу полотняну сорочку. Одяг козака виступає символом його простого походження, і в той же час свідчить про його належність до трохи вищого від простого люду суспільного прошарку.

До символічних композицій належить також народна ікона „Христос-виноградна лоза” кінця XVIII століття [11, 68] (дерево, олія). Композицій-

на структура ікони цікава тим, що вона не є канонічною. Там зображено Ісуса Христа, з ребра якого виростає виноградна лоза. З грона винограду сам Христос видушує сік-вино в чашу, яку тримає ангел. Ця композиція була створена для тлумачення простим людям походження складових компонентів таїнства святого причастя. Виноград у тодішньому мистецтві – глибокий символ з кількома значеннями, головним з яких був символ крові Ісуса Христа, пролитої за звільнення людства від прокляття гріха. Ісус Христос сидить на престолі у вигляді стола. За постаттю Ісуса закріплений дерев'яний хрест, що його обплітає лоза з червоними і синіми гронами винограду. І лоза, і хрест виступають символами мучеництва та страждань, що їх зазнав Син Божий і які, на жаль, не поодинокі у житті простих вірян. Христос в набедреній пов'язці, на хресті розміщений розгорнутий сувій з монограмами, які означають „Ісус Христос – Цар Іудейський”. Ангел зображений у вигляді дитини з миловидним дитячим обличчям, що свідчить про те, що ікону малювали з натури.

В колекції відреставрованих Миколою Бендюком народних ікон такого типу є ікона „Покрова з вибраними святими” кінця XVIII – початку XIX століття [11, 108-109] (полотно, олія, 163x55). На ній зображено п'ять найбільш відомих святих (св. Миколай, св. Іван Воїн, Покрова Богородиця, св. Варвара, св. Параскева), яких шанували не лише на Волині, але й по всій території України.

Центральне місце на іконі займає Покрова Богородиця, зворушливо наділена пензлем народного майстра постичною одухотвореністю та ліричним настроєм. Свята зображена з піднятими догори руками, ніби під час молитви. Типаж та духовна наповненість образу Богородиці випромінюють теплоту, чарівність, земну материнську ніжність. Справа від неї знаходиться Святий Миколай з панагією на грудях, що символізує вищість духовного чину. В лівій руці святого – Євангеліє, правицею він благословляє люд. Біля нього художник розмістив святого Івана Воїна. Якби не напис біля його голови і лати, в які він одягнений, можна було б сказати, що це дівоча постать. Святий Іван Воїн тримає в руках ікону із зображенням Богородиці Почаївської на золотому тлі. Ліворуч від Покрови Богородиці – найшановніші жінки – святі Варвара і Параскева. Обидві мають свої атрибуту: свята Варвара тримає чашу, свята Параскева – хрест. В руках Варвари є ще й меч, що є символом святої Катерини (майстри часто переплутували символи, які зображували зі святими).

Ікона виконана у яскравих, життєрадісних тонах. Святі намальовані майже у повний зріст, поколінно, на зеленому тлі (зелений, як відомо, символізує життєву силу, юність). Одяг святих стилізовано під античність, однак жіночі постаті художник прикрасив тогочасними сережка-

ми, кулонами, коронами та вінками з квітів. Такий вміст ікони виступає символом подібності святих з простими людьми.

Найпочесніше місце у плеяді жіночих постатей на відреставрованих паном Миколою народних іконах займає постать Святої Варвари, до теми зображення якої звертався волинський іконописець Йов Кондзелевич, народні малярі та професійні іконописці. У XVII столітті іконографічний тип святої Варвари був сформований повністю.

Так, ікона „Свята Варвара” XVIII століття [11, 111] (полотно, олія, 32x27) написана в бароковому стилі. Постать святої набуває масивності й напруженості, вона ніби „налита” зсередини енергією. Для більшого підсилення „природності” народний маляр застосував світлотінь у переході зображуваного на іконі. Свята одягнена не в античний, а в одяг приблизно барокового періоду, що підкреслюється пишно образним орнаментом на сукні. Поверх одягнений корсет є більш схожий на лати. В руках св. Варвара тримає пальмову гілку і книгу – атрибути, які їй не характерні. Атрибувати постать святої, що це саме Варвара, можна по зображеній на задньому плані вежі і затертому напису. На голові – п’ятиріжкова корона.

Ікону „Свята Варвара” XVIII століття [11, 113] (дошка, олія, 32x23) можна назвати „ампірною”. Свята зображена юною дівою з поєднанням рис героїчної стійкості з жіночою красою. Одягнена вона в цивільний одяг з декольте на грудях з обручами на передпліччях, з яких частково звисає тканина рукавів. Пояс нижнього плаття затягнутий аж під груди, підкреслюючи таким чином високу талію жіночої постаті. В правій руці – чаша, в лівій – меч. Обличчя дуже вдало прописане, а в рисах явно читається портретність. Св. Варвара зображена у вигляді міщанки 22-23 років. Прямий ніс, пухкі губи, опущені вниз кутики очей – вплив портретного мистецтва.

В творчому доробку реставратора знаходиться ще одна цікава ікона невідомого майстра з народу. Це „подвійна” ікона „Благовіщення – Свята Варвара” [11, 95]. Під зображенням святої Варвари кінця XVIII століття (дерево, темпера, олія, посріблення, 103x76) під час реставрації було виявлено зображення XVII століття з сюжетом „Благовіщення”. Діва Марія стоїть біля тетрапода і перегортає сторінки книжки. Одягнена вона у червоний мафорій. За Дівою Марією зображено архітектурну споруду, що накрита черепицею, стіни якої задраповані зібганою зеленою тканиною. Біля Диви Марії – образ архангела Гавриїла в червоному плащі на тлі простого стилізованого будинку. Коли в кінці XVII століття на дане полотно було накладено зображення святої Варвари, то після реставрації ці два малюнки стали ніби доповнювати один одного. Варвара розміщена в центрі і Діва Марія з архангелом ніби охороняють її. Свята одягнена у корсет, розшитий багатим рослинним орнаментом, поверх якого – червона на-

кидка, що легенько накинута на плечі. Сукня Варвари – ніжно блакитного кольору з коштовної напівпрозорої тканини. Волосся прикрашене намистом. В руках свята тримає атрибути, які її образу не притаманні, – меч і пальмову гілку. Композиція ікони прописана яскравими, позитивними фарбами.

Крім святої Варвари, на Волині шанували і святу Параскеву. Ікону „Свята Параскева” XVIII століття [11, 87] (дошка, темпера, 92x63) також реставрував Микола Миколайович. Матеріалом до ікони послугувала сосна дошка, поверх якої було накладено левкас та посріблення. Свята Параскева змальована з хрестом у руках, що був типовим для барокового періоду на Волині. В одязі прослідковуються вплив ренесансного мистецтва, що видно завдяки застібкам на рукавах та стрічкам, якими зав'язується червоний плащ на грудях. На голові святої – корона, така ж, які носили королі у XVIII столітті.

Продовженням ряду символіко-алегоричних ікон є ікони з зображенням воїнів. Так, вартою уваги є тридільна ікона „Святий Юрій Змієборець” кінця XVIII – початку XIX століття [11, 104] (полотно, олія, 96x56).

В центрі ікони зображений Юрій Змієборець верхи на коні. Він з легкістю списом вбиває дракона, шкірний покрив якого нагадує лати святого Юрія. Вся композиція ікони освітлена яскравим променем, що йде звідкись зверху. За променем видно постать принцеси, яку, власне, і рятує святий Юрій, образу якого надано романтичних рис лицаря, що є уособленням перемоги сил добра над злом, світла над пільмою. Вся увага на іконі акцентується на подвигу святого Юрія, який визволяє молоду дівчину-царівну, що мала стати жертвою страшного змія.

Ікона написана в теплих, але темних кольорах. І тільки над заднім крупом коня видно світловий прорив холодного голубого відтінку. Цей прорив гармоніює з сусідньою композицією, на якій зображено ангела, що стоїть на колінах, і над ним вгорі такий же світловий прорив, в якому на могилі зображено три хрести. На композиції з лівої сторони зображено ангела з чашею в лівій руці, який правою рукою вказує на зорю.

Юрій Змієборець одягнений у лати, схожі на ті, які були в римських воїнів. На плечах у святого – плащ червоного кольору, що символізує владу, на голові – шолом. Принцеса одягнена в шубу з хутряним коміром, який нагадує соболинний, на голові – висока корона.

Обличчя в усіх зображених виписані з любов'ю, побудовані об'ємно, хоча й примітивно. Примітивність підтверджується й в драпуванні одягу, який виглядає площинно, хоча художник прагнув додати барокової динаміки. Особливо це помітно у фалдах плаща святого Юрія, що ніби розвиваються на вітрі. Народному художнику не вдалося передати рух ні в

фігурах святих, ні в зображенні коня. Кінь, хоча й піднявся на задні ноги, проте виглядає статично.

Цікавими в збірці реставратора є зображення античних воїнів святих Флора та Лавра. На іконі початку XIX століття під назвою „Святий Флор і Святий Лавр” [11, 115] (деревина, олія) святи одягнені в лати з плащами. На головах в них – римські шоломи. Ікона яскравих кольорів написана площинно, головними атрибутами виступають спис і щит як символи захисту.

Ікона „Святий Флор, Святий Лавр і Святий Макарій” кінця XVIII століття [11, 114] (деревина, олія, 55x46) носить ознаки часткової професійності. Відчутним є те, що народний майстер, можливо, навчався при якійсь майстерні або багато копіював зразки західноєвропейського зображення воїнів. Воїни намальовані в латах і шоломах римських часів, в руках у кожного – хрести як символ мучеництва. Лати в Лавра золотого кольору, а в Флора – срібного. На одяг накинуті червоні плащі, які застігались фібулами на правому плечі. Шоломи прикрашені плюмажами із червоного пір'я. За святими Флором і Лавром знаходиться святий Макарій, одягнений в парчеву накидку золотавої тканини. Про те, що це саме ці святи, свідчить напис над їхніми головами.

Отже, розглянувши багату спадщину народної іконописної традиції Волині XVIII-XIX століть на прикладі творів невідомих народних майстрів, що були зібрані та відреставровані колекціонером та реставратором Миколою Бендюком, ми переконалися, що такі твори, як ікони „Святий Миколай, архімандрит, козак Мамай”, „Покрова з вибраними святими”, „Святий Юрій Зміборець”, „Архангел Михаїл”, „Свята Варвара”, „Свята Параскева” та багато інших є надзвичайно унікальними за своєю специ-

фікою та художньою майстерністю. Описані ікони, крім художньо-зображального, несуть ще й символіко-алегоричне навантаження. Специфікою ікон народних майстрів є те, що на них святі зображені разом із простими людьми на тлі сцен суспільного життя. Майже всі розглянуті ікони мають рухливу композицію, написані в світлих, яскравих тонах, на них виразно простежуються ті чи інші елементи декору в одязі та й архітектурі. Завдяки аналізу ікон можна стверджувати, що український народний іконопис становить непересічну цінність як явище образотворчого мистецтва. Тонка спостережливість у викладі теми, експресивна виразність образів, незмінна присутність побутових реалій, гармонійність кольорової гами тощо стали чудовим доповненням релігійних сюжетів і становлять художню та смислову цінність даних художніх творів.

Література

1. Бендюк М. Золотарство Острожчини. – Острог, 2009. – 89 с.
2. Бендюк М., Муравська С. Від приватної збірки до музею / М. Бендюк, С. Муравська // Наукові записки. – Рівне, 2010. – Вип. VIII. – С. 75-76.
3. Волинська ікона: дослідження та реставрація // Матеріали 10 міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 17-19 вересня 2003 року. Науковий збірник. – Луцьк: Надстир'я, 2003. – 210 с.
4. Карпюк Л. Образи святих великомучениць у волинському іконописі XVII-XVIII ст. / Л. Карпюк // Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали 12 міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 27-28 жовтня 2005 року. Науковий збірник. – Луцьк: Надстир'я, 2005. – С. 49-50.
5. Откович В. П. Народна течія в українському живопису XVII-XVIII століть / АН УРСР. Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. Львівське відділення. Відп. Ред. М. І. Моздир. – К.: Наук. думка, 1990. – 96 с.: іл.
6. Откович В. П. Народна течія в українському живопису XVII-XVIII століть / АН УРСР. Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. Львівське відділення. Відп. Ред. М. І. Моздир. – К.: Наук. думка, 1990. – 96 с.: іл.
7. Решеняка О. Іконографічні інтерпретації „Чуда Георгія зі змієм” у Волинському іконописі / О. Решеняка // Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Матеріали V наукової конференції, м. Луцьк, 27-28 серпня 1998 року. Науковий збірник. – Луцьк: Надстир'я, 1998. – С. 82-85.
8. Степовик Д. Українська ікона крізь віки / Д. Степовик // Українська культура. – К., 1994. – № 1-2. – С. 18-22.
9. Степовик Д. Українська ікона крізь віки / Д. Степовик // Українська культура. – К., 1994. – № 4-6. – С. 39-41.
10. Українське народознавство: Навч. посібник / За ред. С. П. Павлока, Г.Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. – Львів: Фенікс, 1994. – 608 с.
11. Харват О., Бендюк М. Культурна спадщина Рівненського краю. – Рівне, 2010. – 248 с.